

Razvoj ekumenizma u posljednjih pet godina (1985-1990)

Stjepan SCHMIDT

U uredu Papinskog vijeća za jedinstvo kršćana (PVJK)¹ često primamo posjete manjih ili većih skupina, napose iz Njemačke i tu često čujemo tužbu da se u ekumenizmu opaža neki zastoj. Godine 1985. prikazao sam ovdje ekumenska zbivanja dvadeset godina nakon Drugoga vatikanskog sabora i označio ga kao »stvaralački razvoj«. Kako je s time danas i da li je opravdano govoriti o stagnaciji? Kao odgovor na to pitanje neću prikazati sustavno i detaljno ukupne dijaloge i druge događaje. Ograničit ću se na važnije i izrazitije činjenice, imajući pritom u vidu bilo pozitivne strane, bilo probleme s kojima se taj rad mora ogledati.

I. »STARODREVNE« ISTOČNE CRKVE

U spomenutom pregledu spomenuli smo izmjenu posjeta s glavarima tih Crkava. Vrlo važan plod tih doticaja bio je i to da se s nekima od tih Crkava u velikoj mjeri raščistila ona glavna razlika što nas dijeli još od V. stoljeća: nauka o Kristovu utjelovljenju. Da se nastavi taj posao, napose u odnosu s Koptskom pravoslavnom crkvom, jednom od najvećih među tim crkvama, bila je godine 1973. stvorena mješovita Komisija. Unatoč velikim teškoćama u vezi s političkim prilikama u Egiptu, ta se komisija već pet puta sastala, a sljedeći će sastanak biti u travnju ove godine.

Posebno je bio važan i plodan razvoj odnosa sa, Sirijskom pravoslavnom crkvom, koja ima svoje sjedište u Damasku. U lipnju 1984. prigodom posjeta patrijarha Zakka Iwas I potpisana je zajednička deklaracija s dvjema glavnim točkama: prva se tiče nauka o Kristovu utjelovljenju, druga pastoralne suradnje i napose međusobnog pripuštanja vjernika sakramentima. Gdje su sirijski vjernici u dijaspori, bez svojih svećenika, mogu primiti u Kat. crkvi sakramente pokore, euharistije i pomazanja. Isto mogu i

1 Poznato je da je u proljeće 1989. Sekretarijat za jedinstvo kršćana zbog reforme Rimske Kurije dobio novo ime »Papinsko vijeće...« Jednostavnosti radi upotrijebit ćemo uvijek to ime, pa i onda kad budemo govorili o prijašnjim razdobljima njegova rada.

katolici na Bliskom istoku, u dijaspori. Taj je ugovor unicum svoje vrste na području sinokatoličkih odnosa sa starodrevnim istočnim crkvama i s pravoslavnim crkvama bizantinske tradicije.

U Indiji postoje dvije Crkve sirijskog obreda: jedna ovisi o Damasku, dok je druga samostalna, i ona želi dijalog s Katoličkom crkvom. Tako je na nacionalnoj razini započeo dijalog s katolicima malabarskog, malankarskog i latinskog obreda. Kao plod prvog sastanka (1989.) stvoren je nacrt deklaracije o već poznatom prijepornom pitanju nauka o tajni Utjelovljenja. Sljedeća tema razgovora bit će mješoviti brakovi.

II. OPĆI DIJALOG S PRAVOSLAVNIM CRKVAMA BIZANTINSKE TRADICIJE

1. Tu se ima u prvome redu spomenuti službeni posjet Rimu patrijarha Dimitrija I u prosincu 1987, kao uzvrat posjetu Ivana Pavla II godine 1979. Carigradu, na Blagdan Sv. Andrije, jedva godinu dana nakon što je bio izabran. Posjet Patrijarha zbio se prigodom dvadesetgodšnjice posjeta patrijarha Atenagore I (1967).

Patrijarh se dakako višeput sastao sa Sv. Ocem, a sudjelovao je s njime u svečanoj Večernji u bazilici Sv. Marije Velike i konačno je sudjelovao u Misi Sv. Oca u bazilici Sv. Petra. Vrlo je značajan način na koji su Patrijarh i delegacija sudjelovali u toj Sv. misi. Prigodom spomenutog posjeta patrijarha Atenagore održavala se samo Služba riječi, dok se ovdje radilo o sudjelovanju kod Sv. mise. Naravno Patrijarh je napustio oltar nakon molitve vjernika, kad je počeo žrtveni dio Mise, pa se ni on ni poslanstvo nisu pričestili. No, s druge strane, Patrijarh je aktivno sudjelovao u prvom dijelu Sv. mise. Stojeći kod oltara on je zajedno sa Sv. Ocem recitirao nicejsko-carigradsko vjerovanje u grčkom originalu; nadalje je latinski đakon, prije nego što će navijestiti Evandjelje, zamolio blagoslov Patrijarha, a pravoslavni je đakon zamolio blagoslov Sv. Oca. Zaključni blagoslov podijelili su zajedno Patrijarh i Sv. Otac. Ako imamo u vidu bitno jedinstvo misne žrtve, onda je lako uvidjeti duboko teologijsko značenje takvoga sudjelovanja Patrijarha i poslanstva.

Posjet je završen opširnom Zajedničkom deklaracijom. Evo glavne misli. Patrijarh i Sv. Otac drže da je bratsko zajedništvo među objema Crkvama veće i pozivaju sve svoje vjernike da se mole kako bi Gospodin dovršio započeto djelo te da se ujedno i sami pripreve za jedinstvo.

I bogoslovni dijalog napreduje i pokazuje postojeće zajedništvo u vjeri, i razlike u načinu izražavanja vjere, razlike koje ipak ne škode jedinstvu, nego ga obogaćuju. Obje strane gaje nadu da će vjernici sve bolje upoznavati jedni druge s pomoću propovijedi, katehizacije i teologijske formacije.

Taj posjet dogodio se prigodom 1200. godišnjice Drugoga nicejskog sabora, koji je bio pripravljen dugom i živom suradnjom između Carigrad-

ske i Rimske Crkve. To nas podsjeća na činjenicu da su Istok i Zapad stoljećima zajedno održavali ekumenske Koncile. Nakon što su na taj način zajedno branili vjeru primljenu od apostola, oni sada iščekuju »od Boga određeni dan, kad će moći slaviti povratak jedinstva vjeri i kada će s pomoću zajedničkoga slavljenja Euharistije biti uspostavljeno puno crkveno zajedništvo«.

Obje strane obnavljaju pred Bogom zajedničku odluku da će na sve moguće načine promicati dijalog ljubavi i zato se zauzimati za pravdu i mir, surađujući u tom s predstavnicima drugih religija »koje traže Boga, njegovu pravdu i njegov mir«, i u tom će smislu surađivati sa svim ljudima dobre volje.

2. Vidjeli smo da spomenuta deklaracija govori da teološki dijalog lijepo napreduje. Evo što o tom možemo reći. U prijašnjem prikazu već smo spomenuli da je Internacionalna komisija, koja je zadužena za taj dijalog, jednodušno odobrila izvještaj o temi »Tajna Crkve i Euharistije videna u svjetlu tajne Presv. Trojstva« (1982). Nakon nekih teškoća isto je tako jednodušno odobren dokumenat o drugoj temi: »Vjera, sakramenti, jedinstvo« (1987).

Još godine 1985. spomenuli smo da je Komisija kao treću temu izabrala »Sakrament Sv. reda u sakramentalnoj strukturi Crkve i napose značenje apost. sukcesije (nasljedstva) za posvećenje i jedinstvo Božjega naroda«. Zbog već spomenutih i drugih teškoća produžio se također i studij te teme. Njime se Komisija bavila od 19. do 27. lipnja 1988. u Valamo (Finska). Evo, na temelju službenog priopćenja, sadržaja i rezultata tog dokumenta (cf. Oss. Rom, 9.7.1988)!

Dokumenat se sastoji od 55 odsjeka i ima 4 dijela: 1. Krist i Duh Sveti; 2. Svećeništvo u Božjem spasiteljskom planu; 3. Služenje biskupa, presbitera, đakona; 4. Apostolska sukcesija.

Što se tiče metode priopćenje upozorava: »Komisija se držala plana ustanovljenog od početka. Njezina nakana nije bila sustavno prikazati kompletnu teologiju o toj temi, nego jedino razmotriti one vidike sakramentalnog ređenja, strukture Crkve i apostolske sukcesije o kojima postoji među Crkvama koje vode taj dijalog i suglasje i razlike.«

Isto priopćenje ovako prikazuje bitne rezultate dijaloga: »Teološki je dijalog pokazao da u obadvije Crkve (Katoličkoj i Pravoslavnoj) postoje zajednička predaja što se tiče sakramenta Reda (ministeri ordinati) za osiguranje sakramentalne strukture Crkve i apostolske sukcesije. Struktura Crkve dolazi do izražaja u sakramentalnoj naravi ređenja biskupa, presbitera i đakona.« Nadalje: »U razdoblju zajedničke povijesti sakramentalno i sinodalno zajedništvo bili su pečat i znak zajedništva u vjeri i sakramentima.« Priopćenje međutim odmah dodaje radi jasnoće: »Sve to ne znači da su te dvije Crkve postigle puno jedinstvo i sakramentalno zajedništvo. Da se dode do suglasja o kontroverzним pitanjima, treba riješiti još vrlo teška pitanja, među ostalim i to koji oblik ima auktoritet u Crkvi.«

Točniji smisao posljednjih riječi vidi se iz teme koja je izabrana za daljnje razgovore: »Eklezialne i kanonske konsekvencije sakramentalne strukture Crkve. Koncilijarnost i autoritet u Crkvi.« Odonda se počelo proučavati tu temu. Početkom veljače 1990. sastao se u Moskvi uži koordinacijski komitet, kojemu je zadaća da stvori sintezu triju izvještaja, u kojima su tri male mješovite komisije sažele rezultate studija te teme. Ta sinteza onda ide pred veliku Komisiju, koja se sastaje u lipnju u Münchenu kao gost tamošnje katoličke nadbiskupije.

U Valamu je međutim donesena još jedna odluka, koja se tiče Grkokatoličke crkve, ili, kako ih pravoslavni nazivaju »unijata«, pitanje koje ima važnu ulogu u odnosima između nas i Pravoslavnih crkava. To je pitanje bilo nabačeno već godine 1987. u Bariju. U tu je svrhu sada stvorena uža komisija, a predsjedaju joj dva supredsjednika velike Komisije: kard. Willebrands i australski metrop. Stylianos. Ta je komisija održala svoju prvu sjednicu već u Finskoj. Tu je odlučeno da se pripravi nužna dokumentacija, koja će biti proučena u sklopu spomenutog sastanka koordinacijskog Komiteta, početkom veljače o.g.

III. ODNOSI S RUSKOM PRAVOSLAVNOM CRKVOM (RPC)

Usporedo s teološkim dijalogom s čitavim pravoslavljem zbivali su se posljednjih godina vrlo važni događaji u odnosima s RPC-om. Treba da doduše kažemo da je nakon pastoralnih razgovora 1980. nastao dug zastoj, među ostalim i zbog vrlo odlučnog stava Sv. Oca o Ukrajinskoj grkokatoličkoj crkvi. Te su se prilike međutim promijenile kad su se počele približavati svečanosti 1000. obljetnice pokrštenja glavara pokrajine Rus, kneza Vladimira, koje je značilo početak pokrštenja Rusije.

1. U siječnju 1987. sastao se kard. Willebrands u Ženevi s metrop. Filaretom od Minska, šefom odjela za vanjske odnose RPC. Brzo zatim uslijedio je niz poziva na različite sastanke što ih je organizirala Moskva. Tako su dva predstavnika PVJK-a sudjelovala u Moskvi u Internacionalnom forumu »za stvaranje svijeta kojemu ne bi prijetilo nuklearno oružje, u kojem bi čovječanstvo moglo preživjeti.« Sljedeći mjesec opet su dva predstavnika PVJK-a pribivala Svjetskoj konferenciji pripadnika različitih vjera, koja treba da se zauzme »za zaštitu velikog dara života, protiv nuklearne katastrofe.« U svibnju iste godine predstavnik PVJK-a sudjeluje u Moskvi na Kongresu o rusko-pravoslavnoj teologiji i duhovnosti, kojoj predsjedava metrop. Filaret Kijeovski. Konačno, u listopadu, nakon sedam godina prekida, održavaju se u Veneciji pod predsjedanjem kard. Willebrandsa i spomenutog metrop. Filareta Kijeuskog pastoralni razgovori o temi »Služenje Crkve u današnjemu svijetu.«

No sve je to bilo zasjenjeno veličanstvenim i velikodušnim sudjelovanjem Katoličke crkve na svečanosti 1000. obljetnice pokrštenja Rusije. Taj

značajni izražaj solidarnosti Kat. crkve s RPC-om u odlučnoj je mjeri dolazio od osobne inicijative Sv. Oca. On je o tom događaju govorio već u svojoj enciklici *Redemptoris Mater*. Zatim je upravio Ukrajinskoj grkokatoličkoj crkvi posebnu poruku *Baptismi Donum*, a onda je tom događaju posvetio posebno apostolsko pismo *Euntes in mundum*, u kojem je čitavoj Katoličkoj crkvi prikazao važnost tog događaja i pozvao sve katolike da se mole na tu nakanu.

Kad je zatim prihvatio poziv patrijarha Pimena, htio je — čitamo u službenom priopćenju — »vidljivo pokazati koliku važnost Katolička crkva pripisuje tom velikom događaju.« Priopćenje nastavlja: » U tom je duhu Sv. Otac povjerio predsjedniku Sekretarijata za jedinstvo da na čelu posebne delegacije zastupa Sv. Stolicu u tim svečanostima.« U isto je vrijeme odredio da središnjim svečanostima pribiva državni tajnik Agostino Casaroli i kardinal Roger Etchegaray, predsjednik Papinske komisije *Justitia et Pax*. Tim proširenim sudjelovanjem, kaže priopćenje, htio je Sv. Otac izraziti svoju nadu da će se otvoriti novi putovi za pomirenje, mir i pravdu, koji su čovječanstvu toliko potrebni. Sv. Otac je važnost događaja istakao još jednim znakom: »S tim istim osjećajima«, nastavlja priopćenje, »Ivan Pavao II zamolio je neke članove katoličkog episkopata da prihvate poziv na sudjelovanje u tim svečanostima, u nadi da bi te svečanosti mogle postati zora novoga dana u povijesti Crkve Kristove.« De facto je uz spomenuta poslanstva sudjelovalo deset kardinala i biskupa sa svih kontinenata.

Evo sada kako se taj plan ostvario. Dana 10. srpnja pri otvorenju Sinode RPC u Zagorsku govorio je kardinal Willebrands. Bila je to bratska poruka u smislu novoga pouzdanja i nade.

Za javne svečanosti u poznatom kazalištu »Boljšoj« govorio je kardinal Casaroli. Obraćajući se vodstvu RPC, predstavnicima državne vlasti i različitih međunarodnih organizacija kardinal je izrazio nadu da će vjerske zajednice u Sovjetskom Savezu dobiti mogućnost da razviju svoju duhovnu djelatnost i da surađuju u razvoju sovjetskoga društva. On je doslovno rekao: »Usvajam želju da bi u okviru novih perspektiva što su se otvorile RPC-i i druge vjerske zajednice u Sovjetskom Savezu — a među tima mislim da smijem spomenuti i zajednice koje su u punom zajedništvu s Rimom — mogu ne samo bolje obavljati svoju duhovnu djelatnost, nego i sve bolje na svoj vlastiti način surađivati u razvoju sovjetskoga društva na područjima kulture, moralnog i društvenog života.«

Na primanju koje je 12. srpnja upriličila RPC govorio je kardinal Etchegaray o nadi svih kršćana da će svim vjerskim zajednicama biti zajamčena socijalna dimenzija njihova rada.

Nakon sudjelovanja u moskovskim svečanostima kardinal Willebrands predstavljao je Katoličku crkvu na svečanosti u Kijevu. Tu je 14. srpnja na civilnoj svečanosti u opernom kazalištu naglasio da je za budućnost civilizacije bitno važan dijalog između onih koji vjeruju i onih koji ne vjeruju.

U zaključnoj svečanosti u katedrali Sv. Vladimira kardinal je zaželio da se iz tih spomendana rodi novi polet na putu k jedinstvu kršćana.

Na svečanostima u Lenjingradu predstavljao je Katoličku crkvu milanski nadbiskup kardinal C.M. Martini. On je 15. lipnja na civilnoj svečanosti govorio o tome kako vjera pomaže razvoju čovjeka i društva i kako nas te svečanosti podsjećaju na našu zajedničku odgovornost kao državljana Europe.

Na povratku u Rim kardinal Casaroli izjavio je da je njegova misija neke vrste mosta preko sedamdeset godina povijesti. Koji mjesec kasnije, primajući sudionike na Kongresu »Pokrštenje ruskih krajeva: bilanca jednog milenija«, rekao je Sv. Otac: »Spomendani pokrštenja starodnevnog Rusa pozivaju nas da upravimo pogled prema zori trećega tisućljeća naše ere. Dao Bog da ono donese čovječanstvu – a napose narodima koji su očuvali duhovnu baštinu kijevskoga Rusa – mir, blagostanje, u kontekstu humanizma koji se sve više otvara Kristovu evanđelju« (Oss.Rom., 13.11.1988).

2. Nije teško vidjeti u kolikoj su mjeri te svečanosti – napose tako velikodušno sudjelovanje Katoličke crkve – pripravile događaje prošle godine koji su stubokom promijenili odnose Sovjetskog Saveza sa Sv. Stolicom. No ovdje ćemo se ograničiti na naše specifično područje: na odnose RPC s Katoličkom crkvom. Velik utjecaj tih spomendana i svečanosti pokazao se na izvanredno rječit način na području teškog i kompliciranog problema: *priznanja i uspostavljanja Ukrajinske grkokatoličke crkve*.

Od 24. do 26. kolovoza 1989. boravilo je u Rimu svečano poslanstvo RPC, sastavljeno od triju metropolita: Filareta Kijevskoga, Filareta od Minska i Juvenalija od Krutitska i Kolomna. Prva je svrha posjeta bila zahvaliti se Sv. Stolici za sudjelovanje u proslavama. Primljeni od Sv. Oca, predali su mu vlastoručno pismo patrijarha Pimena. Osim toga, poslanstvo je razgovaralo s Državnim tajnikom i s PVJK-om o razvoju prilika u Ukrajinskoj grkokatoličkoj crkvi.

Od 1. do 3. studenoga boravio je u Moskvi na čelu posebnog poslanstva Sv. Stolice PVJK-a kardinal Willebrands, u prvome redu zato da patrijarhu Pimenu prenese odgovor Sv. Oca na pismo od mjeseca kolovoza. U razgovorima koji su tom prigodom vođeni obje su strane izrazile spremnost da »zajedničkim naporima riješe pitanja« koja među njima postoje te da pomognu da među njima poraste duh iskrenosti i bratstva, isključujući svaku vrst nasilja »unatoč teškoćama koje su postojale tijekom povijesti.« Taj je posjet potvrdio ono što je Sv. Sinod RPC izjavio nekoliko tjedana prije, tj. da se pitanje priznavanja i uspostavljanja Ukrajinske katoličke crkve »može riješiti jedino dogovorom sa Sv. Stolicom.«

Da se unaprijedi to rješenje, poduzet je u Rimu daljnji korak: 15. studenog »na poziv Sv. Oca« sastali su se s PVJK-om tajnik za istočne crkve te uzoriti kardinal Lubachevski, biskup Lvovski s nekim članovima Sinoda Ukrajinske katoličke crkve. Pritom su bile razmotrene prilike katolika istočnog obreda u Sovjetskom Savezu, a naročito u zapadnoj Ukrajini. Službeno priopćenje ovako prikazuje rezultat razgovora: »Važno je da se

razvoj koji je u toku odvije u duhu novih odnosa koji su sve tamo od Drugoga vatikanskog sabora nastali između Katoličke crkve i RPC. Postoji opravdana nada da će ti odnosi dati odlučan prinos tome da te dvije sestrinske Crkve — pravoslavna i grkokatolička u zap. Ukrajini — jedna drugu bratski priznaju i poštuju. U tome smislu treba da prevlada duh praštanja i pomirenja« (Oss.Rom., 18.11.1989).

Međutim je šefa vanjskih odnosa RPC Filareta od Minska naslijedio metropolit Kiril od Smolenska, učenik poznatog metropolita Nikodema, kojega smo dobro upoznali za vrijeme Drugoga vatikanskog sabora i kasnijih godina. Od 12. do 17. siječnja nastavilo se u Moskvi razgovarati o tome da se riješi problem katolika u zapadnoj Ukrajini. S pravoslavne strane sudjelovali su Filaret Kijeovski, metropolit Juvenalij i Kiril, te Lvovski nadbiskup Irenej. S katoličke strane bili su kardinal Willebrands, zatim novi predsjednik PVJK-a nadbiskup Edward Cassidy s tajnikom Vijeća biskupa Dupreyem te ukrajinskim nadbiskupom Marusynom, tajnikom Kongregacije za istočne Crkve. Konkretno se radilo o odnosima između pravoslavaca i katolika u zapadnoj Ukrajini. Zato su na sjednice bili pozvani i predstavnici Pravoslavne i Katoličke crkve u zapadnoj Ukrajini.

Polazna točka bila je želja da se već postignuti sporazum produbi i proširi. U toku sastanka izrađen je zajednički dokumenat, u kojemu, su sažeti glavni zaključci. Predviđeno je da će dokumenat biti objavljen kad bude odobren od viših vlasti objiju strana (Oss.Rom. 19.1.1990).

Dana 1. ožujka 1990, Oss.Romano je donio članak nadbiskupa E.Cassidy, u kojemu je u sklopu razvoja odnosa između Katoličke crkve i RPC prikazan bitni sadržaj zaključaka sadržanih u tom dokumentu. Evo sažetaka glavnih točaka:

Obje Crkve stoje na stajalištu da je nužno poštovati vjerske slobode. Priznajući da u pravno uređenoj državi načelo vjerske slobode mora biti ostvareno na temelju zakona, i to na isti način za sve, bez diskriminacija, obje strane drže da položaj katolika istočnog obreda u zapadnoj Ukrajini mora biti što je moguće brže normaliziran.

Ta normalizacija treba da znači novi početak u odnosima između katolika i pravoslavnih. Odatle dolazi preporuka da se opreke i uzajamne nepravde svladaju u duhu iskrenoga praštanja i pomirenja suradnjom i zajedničkim svjedočenjem za Krista, kojega Crkva mora naviještati.

Obje strane uzimaju na znanje da katoličke zajednice istočnog obreda imaju pravo upisati se po legalnom postupku. To pravo međutim ne smije biti ostvareno na način koji ne bi držao u vidu prava i zakonite interese pravoslavnih grupa kao i grupa drugih vjeroispovijesti. U tome smislu oba poslanstva naglašavaju: »Držimo da kršćani u Sovjetskom Savezu moraju dati svoj doprinos sadašnjim zajedničkim naporima da njihova domovina postane pravno uređena država.« Treba, prema tome, svakako izbjegavati ikakvu ilegalnu akciju, a pogotovo nasilje, koji se protive duhu kršćanstva.

Sporazum naglašava da katoličke zajednice, upisane po zakonskom postupku — kao i zajednice drugih vjeroispovijesti — imaju pravo da od

države dobiju nekretnine određene za bogoštovlje i da te nekretnine upotrebljavaju besplatno i bez ograničenja, kao i pravo da grade crkve, kupe ili iznajmljuju nekretnine.

Radi rješavanja praktičnih pitanja koja nastanu tijekom ostvarenja normalizacije odnosa između pravoslavaca i katolika odlučilo se zamoliti višu vlast da se ustanovi komisija u kojoj će se sa predstavnicima Sv. Stolice i Moskovskog Patrijarhata združiti pravoslavci i katolici, predstavnici Crkve u zapadnoj Ukrajini. Ta komisija treba da bude odgovorna za ostvarenje spomenutoga sporazuma te da u duhu kršćanske ljubavi i bratske suradnje rješava moguće sukobe.

Članak dodaje da su kao predstavnici Sv. Stolice u tu Komisiju imenovani ukrajinski nadbiskup M. Marusyn, tajnik Kongregacije istočne Crkve i filadelfijski metropolit za Ukrajince Stephen Sulyk.

Kako se vidi, trebat će još mnogo bratskog sporazumijevanja i rada da se dođe do potpunoga rješenja. Ipak je već važno da se u traženju rješenja pošlo pravim putem bratskoga dijaloga na temelju uzajamnog priznavanja prava na slobodni razvoj crkvenog života i organizacije crkvenih struktura i sve to naročito u svjetlu Evandelja. Možda smijem usput spomenuti da sada obje crkve — RPC i Katolička — ubiru plodove dvadesetosmogodišnjega dijaloga. Nije teško predstaviti si u kakvu bi stanju bile obje strane pred tim teškim pitanjima da tog dijaloga nije bilo. I još jedna misao: ako se sjetimo teških sukoba koji postoje u različitim dijelovima Sovjetskog Saveza, dopušteno je misliti da obje Crkve bar u neku ruku daju primjer i pokazuju da rješenje tih sukoba treba tražiti u bratskom dijalogu i uzajamnom priznavanju temeljnih prava čovjeka. Sovjetski Savez gladan je baš takvih primjera.

IV. DIJALOG S CRKVENIM ZAJEDNICAMA U VEZI S REFORMACIJOM

a) Svjetski savez reformiranih Crkava (SSRC)

U prethodnom smo izvještaju prikazali prvi dijalog (1970-1977.) i razvoj do početka novoga dijaloga. Rekli smo da je kao opća tema novih razgovora uzeta *Crkva: Božji narod, Tijelo Kristovo, hram Duha Svetoga*. Ta je nova faza sada završena. Komisija još radi na redakciji konačnog izvještaja, u kojemu će, koliko se sada vidi, biti obrađene ove točke: a) historijsko-teološkijska refleksija, tj. pokušaj da se razumije razvoj reformiranih crkava i Katoličke crkve od reformacije; b) konvergencije koje postoje među reformiranim crkvama i u Katoličke crkve; c) neki specifični aspekti ekleziologije: zajednički elementi i točke koje još treba proučiti; d) mogućnosti i načini rada u daljem pomirenju naših zajednica (reformiranih i katoličkih).

Dodajem dvije opaske: SSRC je dobio za novog tajnika Čeha dr. Milana Opočenskoga. Što se tiče duhovnog raspoloženja tih reformiranih kršćana, važno je da se na Općoj skupštini SSRC-a (Seul 15-27. kolovoz 1989.) među ostalim analizirao i problem zašto u reformiranim crkvama, unatoč ekumenskom nastojanju, postoji tendencija uvijek novih dioba. U raspravi o tom pitanju upozorilo se na neke korijene koje ta sklonost ima u njihovoj teologiji, a kao lijek se predlaže: gajiti življu svijest o univerzalnosti Crkve – »Crkve kao univerzalnog bratstva«.

b) Svjetski luteranski Savez (SLS)

Nakon što je godine 1984. bila završena druga faza dijaloga (o kojoj smo već govorili) obje su strane odlučile poći dalje. Uzeta je vrlo opširna tema: »Opravdanje, ekleziologija, sakramentalnost.« Dosada su održana četiri sastanka. Već je obrađena tema »opravdanje«, no taj dokumenat neće biti objavljen odmah; očito je Komisiji važna uravnotežena prosudba, tj. to da čitatelji imaju pred očima i zaključke o drugim dvjema točkama što su na programu, te da se prouči svaka tema u svjetlu cijeloga kompleksa.

Na području odnosa SLS-a s Katoličkom crkvom vrlo je važna činjenica da je Izvršni komitet SLS-a ovoga ljeta za svojega zasjedanja (31.7–9.8.1989.) među ostalim na vrlo zainteresiran način raspravljao o Papinu posjetu skandinavskim zemljama. Generalni tajnik SLS-a Norvežanin, pastor Gunnar Staalsett posvetio je toj temi čitav jedan odsjek svojega izvještaja. Među ostalim je rekao: »Papini su posjeti postali važan činilac ekumenske stvarnosti naših dana.« Izvršni komitet je sa svoje strane dao podršku planu da se održi uže savjetovanje i procijeni ekumensko značenje takvih posjeta i njihov utjecaj na odnose između luterana i katolika na svim razinama. Na to savjetovanje, dodali su, treba pozvati predstavnike zemalja koje je Papa već posjetio. De facto su dva ekumenska luteranska instituta (strasburski i skandinavski) održali od 9. do 13. studenoga u Torebyu (Danska) specijalnu konferenciju na kojoj je sudjelovalo više od dvadeset specijalista, a tema je bila »Odnosi između luterana i katolika u skandinavskim zemljama u svjetlu teološkog dijaloga i Papina posjeta«. To je savjetovanje pokazalo da su unatoč nekim kritikama brojni protestanti primili poziv da aktivno prate Papin posjet, koji je potaknuo susrete između luterana i katolika u tim krajevima.

c) Odnosi s Anglikanskom zajednicom (AZ)

U prijašnjem smo izvještaju vidjeli da je Int. komisija za dijalog uzela kao temu: »Uloga Crkve u opravdanju čovjeka«. Tako je kao prvi plod izišao dokumenat *Spasenje i Crkva*. Nastavilo se s proučavanjem eklezioloških problema, točnije teme »Crkva kao zajedništvo«. Uz to se Komisija bavi i

nekim moralnim problemima koji imaju svoju važnost za odnose između anglikanaca i katolika.

Sto se tiče toga dijaloga, moramo još spomenuti vrlo važno dopisivanje između predsjednika PVJK-a i dvaju supredsjednika Int. komisije, koja je zadužena za taj dijalog (ožujak 1986). Poznato je da zadacima te Komisije pripada i pitanje o valjanosti anglikanskih redenja. O tome se, eto, radilo u spomenutom dopisivanju. Predsjednik PVJK-a prije svega podsjeća na odluku Leona XIII u buli *Apostolicae Curae* (1897.) da anglikanska redenja treba smatrati nevaljanima. Ta se odluka prije svega temelji na tvrdnji da su u anglikanskom Obredniku redenja od 1552. namjerice izostavljene bitne točke katoličkog nauka o Euharistiji i njezinu odnosu prema Kristovoj žrtvi, kao i posljedice koje iz toga slijede za shvaćanje biti Sv. reda. Odatle onda proizlaze i pogreške u formi sakramenta i intenciji onoga koji redi. Pitanje pak o valjanosti anglikanskih redenja ne smije se promatrati odvojeno, nego ga se mora promatrati u konkretnom kontekstu dosadašnjega anglikansko-katoličkog dijaloga o Euharistiji i o sakramentu Sv. reda. Kad bi dakle anglikanci i katolici u proučavanju završnog Izvještaja o prvoj fazi razgovora stekli uvjerenje da se u vjeri slažu u pogledu Euharistije i Sv. reda, onda bismo imali nov kontekst za »pomirenje crkvenih služenja«. To bi uvjerenje, naime, pokazalo da oni manjci u Obredniku 1552. o kojima je govorio Leon XIII više ne postoje. Supredsjednici Komisije zahvalili su se za ta razjašnjenja i izjavili da se s njima slažu.

U srpnju 1988. održana je u Canterburyu Lambetska konferencija, vrhovno konzultativno tijelo AZ-a, osnovano godine 1878, koje se sastaje svakih deset godina (AZ ima više od 400 biskupa). Ta je sjednica bila posebno važna.

Počevši od godine 1982. sve su pokrajine AZ-a (ima ih 27) morale proučavati konačni izvještaj od dvanaest godina prve faze dijaloga s Katoličkom crkvom, koji ima tri dijela: Euharistija, crkveno služenje i redenje, autoritet u Crkvi. Na temelju tog studija sada je LK trebalo da dade svoje stajalište u ime čitave AZ. De facto je to stajalište u velikoj mjeri pozitivno. Poglavlja o Euharistiji i o Sv. redu prema sudu Konferencije, »substancijalno odgovara« onom što anglikanci o tom vjeruju. Za treće poglavlje, o najtežoj temi »Auktoritet u Crkvi«, Konferencija kaže da ono »pruža solidnu osnovu« za daljnja proučavanja. Usput spominjem da se s katoličke strane konačni sud o tom izvještaju još sprema.

Poznato je da je prije desetak godina među anglikancima nastao novi problem: *pitanje o tome mogu li žene biti pripuštene svećeničkom redanju*. Kada je za vrijeme priprava predašnje Lambetske konferencije (1978.) to pitanje došlo na vidjelo, papa Pavao VI pisao je tadašnjemu anglikanskom nadbiskupu od Canterburya dr. Donaldu Coggamu o tome vrlo ozbiljno pismo. U njemu je, uz puno priznavanje neovisnosti AZ-a upozorio: posve ekumenski gledajući vi ne možete ignorirati činjenicu da ne samo čitava Katolička crkva nego i sav kršćanski Istok to redanje odbija. Prema tomu, predlažem da o tome započnemo dijalog. Taj prijedlog nije bio primljen i

Konferencija je izglasala načelo da nema teologijskih razloga protiv ređenja žena. Nato je od 27 anglikanskih pokrajina 6-7 uvelo tu praksu. Dodajem, da je u lipnju 1986. počelo anglikansko-katoličko dopisivanje o tom teškom pitanju: između Sv. Oca i nadbiskupa dr. Roberta Runciea, te između istog nadbiskupa i predsjednika PVJK-a.

Ta anglikanska odluka stavlja prije svega pitanje o tome da li je spomenuti izvještaj o svećeničkom redenu potpun ili mu nešto manjka. Osim toga, taj je korak posebno težak ukoliko i anglikanci drže Redenje sakramentom, pa, prema tomu, taj postupak dira u narav jednoga od sakramenata.

Nije čudo da je taj korak i u samoj AZ-i izazvao veliku napetost. Stvar je išla tako daleko, da je sadašnji predsjednik Lambetske konferencije 1988. dr. Robert Runcie držao nužnim na Konferenciji 1988. posvetiti čitav svoj uvodni govor pitanju: Kako sačuvati jedinstvo AZ unatoč različitom postupku u toj stvari? De facto je to pitanje u znatnoj mjeri dominiralo Konferencijom. Tako su neki predložili da Konferencija pozove pokrajine Anglikanske zajednice da ne nastave rediti žene. Taj je prijedlog međutim odbijen s 277 protiv 187 glasova. Naprotiv, Konferencija je izglasala rezoluciju koja glasi: »Konferencija određuje da svaka pokrajina treba da poštuje odluku i držanje drugih pokrajina u pitanju ređenja žena za episkopat(!), ali tako da to poštivanje ne znači primanje tih povezanih načela, i da se pritom sačuva što je moguće veći stupanj zajedništva s pokrajinama koje su drugoga mišljenja« (odobreno s 423 glasa protiv 28).

Vrlo je važno za bratske odnose između Anglikanske zajednice i Katoličke crkve da je nadbiskup Robert Runcie držao uputnim da o rezultatima Konferencije osobno izvijesti Sv. Oca. U tom istom duhu bratske otvorenosti Sv. Otac mu je odgovorio i tom prilikom nanovo izložio stanovište Katoličke crkve o redenu žena. Nadbiskup je ne samo odgovor uzeo na znanje nego je o njemu u proljeće 1989. obavijestio sve nadbiskupe Zajednice. Nije mala stvar to da je isti nadbiskup nakon svega toga odlučio posjetiti Sv. Oca kao uzvrat za posjet i sastanak koji su oni imali godine 1982., u Canterburyu. Što se tiče tog posjeta, neki su mislili da bi anglikanska odluka u prilog redenu žena mogla biti razlog da se prekine dijalog. Rim je, naprotiv, mišljenja da upravo te nove teškoće još hitnije traže nastavak dijaloga.

Neću opisivati pojedinosti posjeta. Spomenut ću samo vrlo dirljivu zajedničku »Večernju« u crkvi Sv. Grgura Velikog, tj. na svetom tlu, odakle je taj papa poslao u Englesku opata Augustina s četom misionara – poslanje koje je značilo novu odlučnu evangelizaciju Britanije. Nadasve je poučno poblizje pogledati opširnu zajedničku Deklaraciju potpisanu od Sv. Oca i Nadbiskupa. Bit ću nešto opširniji jer ta *Deklaracija* doista predstavlja malu ekumensku sumu, koja vrijedi i za druge prilike. Evo glavne misli.

1. Naše zajedničko hodočašće u crkvu Sv. Grgura sjeća nas da zadaća Crkve nije ništa drugo negoli naviještati Evandjelje svim narodima. Ulazeći u posljednje desetljeće drugog tisućljeća od rođenja Isusa Krista, mi zajed-

no molimo za novu evangelizaciju čitavog svijeta, posebno kotinenta Sv. Grgura i Sv. Augustina, gdje napreduje sekularizacija društva, koja rastvara jezik vjere i gdje materijalizam ponizuje duhovno dostojanstvo čovječanstva.

2. I rad za jedinstvo kršćana treba vidjeti upravo u toj perspektivi, jer je Gospodin Isus Krist molio za jedinstvo svojih učenika upravo zato »da svijet vjeruje«, to više što je upravo podijeljenost kršćana pridonijela tragediji podijeljenosti čovječanstva. Ovdje se nanovo svečano obvezujemo, a obvezujemo i one koje predstavljamo, da ćemo raditi za ostvarenje vidljivog jedinstva i punog crkvenog zajedništva. Tražiti manje od toga značilo bi izdati namjere koje Gospodin ima o jedinstvu svojega naroda.

3. Pri svemu tome ostajemo realisti. Dijalog nije lak. Lambetska konferencija poprimila je doduše konvergencije izražene u izvještaju o prvom dijalogu, dok se one još proučavaju u Katoličkoj crkvi. Istodobno, činjenica je da neke pokrajine Anglikanske zajednice pripuštaju žene k svećeništvu stvara novu zapreku na putu pomirenja i tamo gdje po sebi postoje konvergencije, tj. u pogledu Euharistije i Sv. reda. Te su razlike odraz razlika u nauku o Crkvi. Mi molimo sve one koji su tu na djelu da te razlike ne podcjenjuju. U isto ih vrijeme i molimo da ne izgube nadu i da ne napuste rad za jedinstvo. Premda ne vidimo kako se te razlike mogu nadvladati, mi ostajemo puni nade jer vjerujemo u Kristovo obećanje da će Duh Sveti uvijek ostati s nama (Iv 14, 16-17).

4. Molimo kler i vjernike da ne zanemaruju i ne podcjenjuju ono zajedništvo koje već posjedujemo, makar ono bilo nesavršeno. Ono se temelji na vjeri u Boga, našeg Oca, Gospodina Isusa Krista i Duha Svetoga, na zajedničkom nam krštenju, Sv. pismu, Apostolskom i Nicejsko-carigradskom vjerovanju... Jedinstvo ne traži samo to da uklanjamo zapreke nego i to da živimo darove koji su nam zajednički.

5. Božji plan o jedinstvu nije namijenjen samo kršćanima. Jedinstvo je potrebno da Crkva može uspješnije za čitavo čovječanstvo biti znak Božjega kraljevstva ljubavi i pravde.

V. ODNOSI S EKUMENSKIM VIJEĆEM CRKAVA (EVC)

Čitatelji će se sjećati da svu našu suradnju na ovom području vodi tzv. Mješoviti radni skup (MRS) (dvanaest članova na svakoj strani). Osim toga, pod vodstvom MRS-a radi se i na specijalnim temama. Spominjem u tome smislu samo *Dokumenat o zajedničkom svjedočenju*, koji je godine 1981. izišao već u drugom proširenom izdanju.

1. Na području šire suradnje s EVC-om treba da spomenemo svjetski sastanak (»saziv«) o velikoj temi *Pravda, mir, očuvanje stvorenja*, koji se od 5. do 13. ožujka ove godine održao u Seulu (J. Koreja). Tu je sudjelovalo petsto delegata iz čitavog svijeta, uglavnom crkava članica EVC-a.

Sigurno nije nužno naglasiti važnost te teme. Zato je i Katolička crkva vrlo živo sudjelovala u pripravi tog Kongresa; može se reći više nego ijedna crkva članica EVC-a. U Pripravnom Komitetu od trideset osoba imali smo šest zastupnika. S katoličke je strane bila naročito naglašena potreba da se Kongres ne ograniči na neposredne probleme — zaduženost trećeg svijeta, razoružanje i ekologija — nego da se njegovi zaključci stave na duboke religiozno-kršćanske temelje, po prilici onako kako je to izrazio Sv. Otac u poruci za ovogodišnji Dan mira. Time bi Kongres o tim problemima dao pred svijetom svjedočanstvo o Božjemu stvaralačkom i otkupiteljskom planu. U tome je smislu katolička strana bila pripravila važan teologijski materijal. Međutim, to je samo djelomično uspjelo, jer se Pripravni komitet ipak naročito usmjerio na to da istakne spomenute neposredne probleme, sigurno izvanredno važne, ali predlagana rješenja gube vrlo mnogo na snazi ako nisu postavljena na duboke vjerske temelje. To je bio razlog zašto je s naše strane konačno bio modificiran način sudjelovanja, tj. odlučilo se da ne sudjelujemo kao delegati (i broj bi svakako bio vrlo ograničen, jer Katolička crkva nije član EVC-a), nego kao promatrači ili savjetnici. U tu je svrhu imenovano dvadeset stručnjaka iz područja koja će se proučavati.

2. Prijedimo sada na suradnju s pojedinim odsjecima EVC-a. Tu spominjem u prvome redu 4. svjetsku misijsku konferenciju, što ju je organizirala Komisija za Misije i evangelizaciju, i koja se održala od 21.5. do 1.6.1989. u San Antoniu, Texas (SAD). Spomenuta Komisija organizira takve konferencije svakih sedam godina; predzadnja je bila u Melbournu (Australija). Tema konferencije bila je »Budi volja Tvoja. Vršiti poslanje kao Krist«. Sudjelovalo je 760 delegata, a s katoličke strane dvadeset promatrača. Katolički nadbiskup San Antonia stavio je Konferenciji na raspolaganje svog ekumenskog stručnjaka, koji je vodio lokalni Pravni odbor. Premda su katolici sudjelovali u konferenciji kao promatrači, ipak su imali važnu ulogu u raspravama u manjim skupinama i pri organizaciji zajedničke molitve; poznato je da se na takvim sastancima najvažniji posao odvija u skupinama.

3. Posebno je važna i plodna katolička suradnja u Komisiji »Vjera i Crkveni Ustav« (VCU). Čitatelji će se sjećati da sve tamo od godine 1968., u početku devet, a sada dvanaest katoličkih teologa redovito surađuje u toj Komisiji. Oni doduše formalno ne predstavljaju Katoličku crkvu, nego sudjeluju kao pojedinci sa svojom teologijskom pripravom. Premda oni čine samo deset posto članova Komisije, ipak znatno utječu na njezin rad, specijalno zbog čvrste suradnje s istočnim, napose pravoslavnim bogoslovima. Evo ukratko pregleda problema odnosno dokumenata na kojima radi Komisija:

Prvi od njih čitatelji već poznaju: to je tzv. Dokument iz Lime, u kojemu su obrađene tri osnovne teme: Krštenje, Euharistija i Crkveno Služenje (Prema engl. inicijalima: BEM). Novost na tom području jest to da je Katolička crkva smatrala taj dokument toliko važnim da je PVJK, u

suradnji s Kongregacijom za vjeru prvi put pripravilo i poslalo Komisiji službenu valutaciju. Naravno, nije moguće taj vrlo opširni dokumenat sažeti u nekoliko riječi. Ipak se može istaknuti kao opća pozitivna crta to da se *Dokumenat* u svim trima točkama obazire također na crkvenu tradiciju, premda je još ne smatra dogmatskim kriterijem. Najmanji se napredak opaža kod treće teme, »Crkveno služenje«. Tu će trebati prevaliti još dug put.

Isto su tako i druge crkve, naročito članice EVC-a poslale svoj sud i zapažanja. Pošto je sav taj vrlo opširan materijal bio objavljen i sreden bavila se njime Glavna skupština VCU-a, što je održana od 9. do 21. kolovoza 1989. u Budimpešti. Skupština je ovako sažela ustanovljene konvergencije: »Valutacije se općenito slažu s tim da je sve stavljeno na trinitarni temelj, tj. oni su odlučno sporazumni s činjenicom da dokumenat s pravom smatra da su Krštenje, Euharistija i Crkveno služenje ustanovljeni i dani nam od Boga Trojednoga: Oca, Sina i Duha Svetoga. Virtualno se svi slažu s trinitarnom formulom krštenja... U porastu je sporazum o tom da Euharistija (Gospodnja večera) ima središnje mjesto u životu Crkve. Općenito se odobrava prikaz odgovornosti Crkvenog služenja i važnosti osobnog, kolegijalog i zajedničkoga vršenja (crkvenog) služenja«.

Ista VCU pripravlja i dokumenat pod naslovom *Na putu prema zajedničkom izrazu apostolske vjere za današnjicu*. Kako kaže i sam naslov, riječ je o namjeri da se za današnjega čovjeka i njegove kulturne prilike interpretira vjera Apostola, kako ju je Crkva izrazila u Nicejsko-carigradskom vjerovanju (381).

VCU radi također na temi »Jedinstvo Crkve i obnova ljudske zajednice«. Važnost teme je u tome da želi produbiti značenje jedinstva kršćana za obnovu čovječanstva.

Gledajući malo u budućnost, spomenimo da se za godinu 1991. sprema Glavna skupština EVC-a, koja će se održati u Canberri u Australiji. Poznato je da se njezina zadaća da načini bilancu rada od posljednje Skupštine (Vancouver 1983.) i program za slijedeće razdoblje. Za tu Skupštinu VCU pripravlja opis »jedinstva (Crkve)«. Radi se o daljem produbljenju dokumenata koje su o temi izdale Gl. Skupština u New Delhiu (1961.) i u Nairobiu (1975.).

I još pogled u budućnost. VCU smatra da su dozrele prilike da ona nakon trideset godina opet organizira Svjetsku konferenciju kao što je bila posljednja u Montrealu (1963). Nije riječ o Glavnoj skupštini VCU, kao što je bila spomenuta u Budimpešti, nego o Kongresu kojemu je baza mnogo šira i sudionici brojniji.

VI. NOVI EKUMENSKI DIREKTORIJI

Čitatelji će se sjećati, da se katolički ekumenski rad već dvadesetak godina ravna prema Ekumenskom direktoriju, koji je tadašnji Sekretarijat za

jedinstvo izdao poslije Drugoga vatikanskog sabora. Kasnije su poticajem Sekretarijata izašli još drugi slični dokumenti. Spomenut ćemo naročito *Instrukciju o pripuštanju drugih kršćana k Sv. pričesti u Katoličkoj crkvi i Ekumenska suradnja na regionalnom, nacionalnom i lokalnom planu*. Izišli su i različiti drugi papinski dokumenti, npr. o mješovitim brakovima, o katehezi i konačno novi *Crkveni zakonik*. Svi oni zadiru i u ekumenski rad. Značajno je da je upravo studij ekumenske dimenzije novog *Crkvenog zakonika* na Glavnoj skupštini PVJK-a 1984. dao osjetiti potrebu za novim izdanjem Direktorija. Tako se zaključilo da te dokumente valja preispitati u svjetlu razvoja ekumenskih prilika u dvadeset godina nakon Sabora. Poslije nužnih savjetovanja i pripremnih radova predloženo je Glavnoj skupštini PVJK-a 1986. prvi nacrt. Taj je zatim bio pregledan i prerađen prema napucima Skupštine. Početkom godine 1989. nova je Skupština dobila novi tekst. Sada taj dokumenat još mora proći kontrolu različitih organa središnje uprave Crkve, napose Kongregacije za vjeru, prije nego što bude predložen Sv. Ocu na odobrenje. Nadajmo se i molimo da se taj posao što prije sretno završi.

* * *

Mislim da naš prikaz uvjerljivo govori pa ne treba komentirati. Prilike su na različitim područjima vrlo različite: sigurno ima dosta točaka gdje vidimo napredak; drugdje vidimo vrlo ozbiljne napore da se teška pitanja razriješe, razlike izglade i da se postigne zajedničko tumačenje istina svete vjere. Kao što je rečeno u zajedničkoj *Deklaraciji* Kenterberijskog nadbiskupa i Sv. Oca, moramo biti realisti, ali uza sve to ne smijemo biti skeptični ni malodušni jer znamo da je s nama Duh Sveti. Upravo to dvostruko uvjerenje jasno je izrazio Drugi vatikanski sabor na kraju *Dekreta o ekumenizmu*. Najprije *realizam*: »Sabor izjavljuje da je svjestan da ta sveta namisao oko izmirenja svih kršćana i ujedinjenja u jednoj jedinjoj Kristovoj Crkvi nadilazi ljudske sile i sposobnosti« (br. 24). Zatim *vrhunaravno pouzdanje* — Sabor nastavlja: »I zato svu svoju nadu (Sabor) stavlja u molitvu Kristovu za Crkvu, u Očevu ljubav prema nama, u silu Duha Svetoga.« To držanje naravno ne znači da smijemo prekržiti ruke i čekati. Sabor izričito traži zauzimanje čitave Crkve i svih njezinih članova: »Briga oko ponovnog uspostavljanja jedinstva spada na cijelu Crkvu, kako na vjernike tako i na pastire i tiče se svakog pojedinog prema vlastitoj sposobnosti, bilo svakidašnjem kršćanskom životu, bilo u bogoslovnim i povijesnim istraživanjima« (br. 5). Drugdje je Sabor još dodao da »obraćenje srca i svetost života uz privatne i javne molitve moramo smatrati kao dušom čitavog ekumenskog pokreta« (br. 8). Te riječi Sv. sabora pokazuju da se na ekumensko nastojanje može s punim pravom primijeniti izjava Pape Ivana XXIII, kad je za uspjeh Sabora tražio »kolektivno težnje čitave Crkve za svetošću«. Otvarajući u studenome 1960. pripremnih radove Komisija, on je doslovce rekao: »Nipošto ne oklijevamo ustvrditi da bi sav naš trud i svi naši

napori da od Sabora učinimo nešto veliko mogli biti uzalud ako bude manjkala ova kolektivna težnja za svetošću... Molitva, kreposti pojedinaca, duhovni život – sve to postaje oruđe koje može učiniti mnogo dobra.»

DEVELOPMENT OF ECUMENISM DURING THE PAST FIVE YEARS (1985-1990)

Summary

This article provides a chronology of the activities of the Catholic Church in the area of ecumenistic relations during the past five years, including the following: 1. Relations with the Eastern Churches; 2. Relations with the Orthodox Churches of the Byzantine tradition; 3. Relations with the Russian Orthodox Church; 4. Dialogue with the Lutheran World Federation, the Anglican Communion and the World Alliance of Reform Churches; 5. Relations with the World Council of Churches; 6. New problems in connection with the ecumenical directorium.